

UOT 02.41

<https://orcid.org/0000-0003-4827-59-62>

LEV QUMİLYOVUN PASSİONARLIQ NƏZƏRİYYƏSİ

N.İ.KƏRİMOVA

Bakı Dövlət Universiteti

kerimova.nezaket@gmail.com

Lev Nikolayeviç Qumilyov passionarlıq konsepsiyasının banisi olmuşdur. O, bu konsepsiyada etnogenezin inkişaf mexanizmi və strukturu, onun tərkib elementi olan passionarlıq haqqında bir sıra fərziyyələr irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, etnogenez təkcə etnik tarixin başlanğıc mərhələsi olmayıb, öz inkişafında yaranma, oyanma, tənəzzül və etnosun məhvi kimi dörd mərhələni ehtiva edən bir proses kimi çıxış edir.

L.N.Qumilyov etnosların yaranmasına səbəb olan amilləri yer planetindən kənarında axtarmış, onu kosmosdan gələn energetik təkanlarla əlaqələndirmişdir. Alimin fikrincə, planetimizin kosmosdan aldığı külli miqdarda enerji yalnız biosferin tarazlığını qoruyub saxlamağa sərf olunmur, həm də etnosun meydana gəlməsinə səbəb olan passionar təkanlar yaradır.

Passionar təkanlar zonası dar bir zolaq təşkil etməklə nadir hallarda - 2-3 min ildən bir meydana gəlir, heç bir vaxt eyni əraziyə düşmür və onun təsiri ilə bütöv bir etnosun qəfil aktivləşməsi baş verir. Kosmik enerjidən asılı olaraq yaranan bu təkanlar bu və ya digər xalqın etnogenezinə başlanğıc verir. Özünü sosial hadisə kimi yox, biosfer hadisəsi kimi göstərən etnogenezin bütünlük tsikli - etnososial sistemin formalaşması anından etnosun reliktdə qeyd edilməsinə qədər olan dövrü -təxminən 1200 il davam edir.

Qumilyov passionarlığı şüurun əlaməti kimi götürməmiş, onu şüuraltının atributu hesab etmişdir. O, passionarlığa etnik substratların yeni kombinasiyalarını həyata səsləyən mühüm irsi əlamət kimi yüksək qiymət vermişdir. Alimin fikrincə, anadangəlmə keyfiyyət hesab edilən passionarlığa nə tərbiyə, nə də təhsillə nail olmaq mümkündür. Belə insanlarda passionar impuls özünüqoruma instinktindən yüksək olur: onlar daim ətraf aləmi dəyişdirməyə can atır, xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparır, yeni dəyərlər sistemi, dini cərəyan və inqilabi elmi nəzəriyyələr yaradırlar.

Passionarlığın sirayətədedici təsirə malik olduğunu qeyd edən Qumilyova görə, belə insanlar passionar induksiya vasitəsilə yaxınlığındakı digər insanlara yüksək enerji ötürə bilirlər. 100 kilometrədən uzaqda olduqda isə bu təsir öz qüvvəsini itirir.

Açar sözlər: etnogenez, etnik tarix, etnik sahə, davranış stereotipi, biosfer, kosmik enerji, passionar təkan, passionarlıq, passionar induksiya, subpassionarlıq.

Problemin aktuallığı. Uzun əsrlər boyu mütəfəkkirləri bu suallar düşündürmüşdür: nəyə görə ictimai həyatın bir çox sahələrində insanlar bir-birinə bənzədiyi halda həm də fərqlənirlər? Konkret bir şəxsin formalaşması nələrdən

asılıdır? İnsanın gen səviyyəsində nələr gizlənmişdir? Ünsiyyət və yaşayış mühitinin təsiri altında nələr meydana gəlir? İnsanın təkrarolunmaz daxili aləminin formalaşmasına təsir göstərən bu və ya digər amilləri müxtəlif tədqiqatçılar (Çezare Lombrozo, Ziqmund Freyd, A.Maslou və başqaları) öz peşə praktikasına, müşahidə və eksperimentlərinə istinad etməklə izah etməyə çalışmış, bir sıra fərziyyələr irəli sürmüş və onları sübuta yetirməyə cəhd göstərmişlər. Belə mütəfəkkirlərdən biri də Lev Nikolayevič Qumilyov olmuşdur. Etnogenezin inkişaf mexanizmi və strukturu, onun tərkib elementi olan pasionarlıq haqqında irəli sürdüyü hipotez təkcə müasirləri tərəfindən birmənalı şəkildə qarşılanmamış, həm də çağdaş dövr tədqiqatçılarının ciddi müzakirə mövzusu olaraq öz aktuallığını bu gün də itirməmişdir.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Görkəmli sovet etnoqrafı, professor Rudolf Ferdinandoviç Lev Qumilyovun “Etnogenez və yerin biosferi” adlı əsərinə yazdığı ön sözdə deyir: “Lev Qumilyov adi bir elm adamı, coğrafiya və tarix elmləri doktoru deyil. O, həm də keçmişinə dair dərin biliyə malik olmadığımız Yer planeti haqqında söhbət açan maraqlı müəlliflərdən biridir. Qədim etnoslar olan - hunlar, türklər, xəzərlər və monqollardan danışdıqdan sonra alim planetin etnik simasının inkişafını izah edən qlobal konsepsiya işləyib hazırlamaq zərurətini dərk etmişdir” [3, 3].

Etnos və etnogenez problemlərinin sovet alimləri tərəfindən çoxdan araşdırıldığını, hətta sovet etnoqrafiya məktəbinin ümumi konsepsiyasının mövcud olduğunu bildirən Y.V.Bromley isə L.Qumilyovu kəskin tənqid edən alimlərdən biri olmuşdur. O, 1973-cü ildə çap olunan “Etnos və etnoqrafiya” adlı əsərində yazırdı: “Etnos problemi müxtəlif alimlər tərəfindən tədqiq olunsa da, L.Qumilyovun yaratdığı etnogenez konsepsiyası özünəməxsusluğu ilə seçilir. Lakin buna baxmayaraq, mən elə bir sovet etnoqrafı tanımıram ki, o, bu konsepsiyanı qəbul eləsin” [2, 45].

Y.V.Bromley fikirlərində qismən haqlı idi: çünki Qumilyov etnogenez etnoqrafiyada qəbul edildiyi kimi, yalnız etnik tarixin başlanğıc mərhələsi kimi yox, öz inkişafında yaranma, oyanma, tənəzzül və etnosun məhvi kimi dörd mərhələni ehtiva edən bir proses şəklində nəzərdən keçirirdi. Müəllif bu dörd mərhələli inkişafın ümumi xarakter daşdığını, həm təbiət, həm də (bu və ya digər ərazidə hökmranlıq edən ictimai-iqtisadi formasiyadan asılı olmayaraq) tarix üçün səciyyəvi olduğunu qeyd edirdi.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Məqalədə L.N.Qumilyovun etnogenez konsepsiyasında təbiət-cəmiyyət qarşılıqlı təsiri, bu qarşılıqlı təsir prosesində etnosun və etnik sistemlərin rolu məsələsi araşdırılır, etnogenez konsepsiyasının sosial-fəlsəfi aspektlərinin öyrənilməsinə diqqət yetirilir.

Məqalədə qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdən biri etnogenez prosesinin mahiyyətini, mexanizmini, inkişaf mərhələlərini, onu hərəkətə gətirən səbəbləri aşkara çıxarmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın metodları və konsepsiyası. Məqalənin işlənilib hazırlanmasında başlıca tədqiqat metodologiyası kimi fənlərarası yanaşma və tarixi-

müqayisəli metoddan istifadə edilmişdir. L.N.Qumilyovun etnogenezin passionar nəzəriyyəsi bir neçə elmin qovşağında – tarix, etnologiya, coğrafiya, biologiya, fizika, fəlsəfə - yazıldığından onun tədqiqi fənlərarası yanaşma tələb edir. L.Qumilyovun etnogenez nəzəriyyəsinin ideya mənbələrini üzə çıxarmaq, dünya fəlsəfi fikrində tarixə dair müxtəlif konsepsiyalarla onu müqayisə etmək tarixi müqayisəli metoddan istifadə zərurətini yaratmışdır.

Etnik tarix nədir?

Qumilyova görə, etnik tarix diskretdir, yəni müəyyən fasiləliyə malikdir. Tarixi prosesin diskretliyi haqqında bəzi fikir və ideyalara qədim dövr filosoflarının, o cümlədən İbn-Xəldun və Cambatisto Vikonun yaradıcılığında rast gəlinə də, Qumilyov bu müəlliflərlə razılaşmır, bildirirdi ki, son heç də həmişə başlanğıc demək deyil. Etnoslar və superetnik mədəniyyətlər əvvəlki inkişaf tsiklini başa çatdıran kimi yenisi ilə əvəz olunurlar. Bəzən bir mərhələnin, C. Vikonun təbirincə deyilsə, spiralın bir burumunun başa çatmasından dərhal sonra yeni yaranmır, onun meydana gəlməsi üçün uzun zaman fasiləsi tələb olunur.

Alimin fikrincə, etnogenez etnosların inkişaf tarixindən ibarət deyil, əksinə ayrı-ayrı etnosların landşaftın tarixi və mədəni tarixlə əlaqəsindən yaranan tarixidir. O, etnos haqqında məlum tezisi, yəni – etnosun formalaşmasında dilin və sosial amillərin əsas rol oynaması fikrini bir kənara ataraq bəyan edirdi ki, etnos biosferin substansiyasıdır. Başqa sözlə, o, öz fərziyyəsində etnosların yaranma və inkişafını tarixi və coğrafi mühit amilləri ilə təhlil edirdi. Qumilyova görə, xalqların tarixini öyrənmək üçün onların yaşadığı ərazilərin iqlimini və təbiətini təsvir etməkdən başlamaq lazımdır.

Etnogenez partlayışları

Bəs etnogenezə təkan verən energetik resurslar hansılardır? Qumilyovun fikrincə, bu enerjinin xüsusi növü olan passionarlıqdır. Bütöv bir etnosun qəfil aktivləşməsi passionar təkanlarla bağlıdır. Passionar təkanlar kosmik enerjidən asılı olaraq yaranır. Bu təkanlar bu və ya digər xalqın etnogenezinə başlanğıc verir və özünü sosial hadisə kimi yox, biosfer hadisəsi kimi göstərir.

Passionarlıq etnogenezin əsas impulsu sayılır. Bu anlayışın izahını verərək alim fikrini fiziki dillə ifadə edir: “Passionarlıq mühitin aqrekat vəziyyətinin ətalətini pozmağa yönələn enerjidir” [3, 250]. Onun fikrincə, passionarlıq impulsu o qədər güclü olur ki, bu əlamətin daşıyıcıları olan passionar şəxsiyyətlər öz hərəkətlərinin nə ilə nəticələncəyini irəlicədən müəyyən edə bilmirlər.

Qumilyov hesab edir ki, etnogenez partlayışlarının, yaxud passionar təkanların arealı Yerin müəyyən bir bölgəsi ilə qətiyyətlə əlaqəli deyil. Passionar təkanlar zonası çox dar bir zolaq təşkil edir, eni təxminən 300 km en dairəsi istiqamətində və planetin 0,5 çevrəsini əhatə edir. Bu zolaqlar geodezik xətlərə bənzəyir. Təkanlar nadir hallarda 2-3 min ildən bir yaranır və demək olar ki, eyni bir yerə düşmür [3, 207].

Passionar təkanların qeyri-yer mənşəli olduğunu bildirən alimin fikrincə,

bu energetik təkanlar (zərbələr) Günəşdən yox, Qalaktikanın yayılmış enerjisindən yaranır. Alim passionar təkanın yeganə mənbəyini kosmik şüalanma ilə deyil, həm də yaxın kosmosla əlaqələndirir. Yaxın kosmosun yerüstü hadisələrə təsirinin hamıya bəlli olduğunu bildirən mütəfəkkir Ayın okeanlarda qabarmalara, günəşin aktivliyinin virusların mutasiyasına və onunla əlaqədar olaraq epidemiyaların yayılmasına səbəb olduğu faktlarını mistika yox, coğrafiya adlandırır. Onun fikrincə, planetimizin ətraf mühitinə kənar təsirləri inkar etmək üçün heç kim tutarlı dəlil gətirə bilməz. Bəs belə olduğu halda, nə üçün hansısa kosmik şüaların antroposferaya təsiri hipotezasını sübut etmək mümkün olmasın?

Mütəfəkkir əminliklə bəyan edir ki, eramızdan əvvəl I minillikdə iki təkan baş vermişdir: VIII əsrdə Akvitaniyadan Hindistana qədər və III əsrdə müasir Monqolustan çöllərindən Qazaxıstana qədər. Onun fikrincə, bir təkan bir neçə yüksək passionarlıq ocaqları yarada bilər. Bizim eranın VI əsridə yeni bir passionar təkan, yaxud partlayış baş vermişdir: bu partlayışların təsiri ilə Ərəbistan yarmadası, Hind vadisi, Cənubi Tibet, Şimali Çin və Mərkəzi Yaponiyada hər birinin özünəməxsus stereotipi və mədəniyyəti olan həmyaşlı etnoslar meydana gəlmişdir. Onların qonşuları – Bizans, İran, Böyük çöl etnosları, XII əsrdə isə çjurçjuen və monqollar yaranmışdır ki, onlar yuxarıda adları çəkilən etnosların hamısından cavan hesab edilir. Qumilyovun fikrincə, passionar təkanın baş verməsi anından onun tamamilə sönməsinə qədər olan ətalətli vəziyyəti min ildən çox müddəti əhatə edir.

Landşaft və etnos

Qumilyovun fikrincə, elmdə etnosun yaranma tarixi haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Məlum olan odur ki, alt paleolit haqqında son dərəcə az, üst paleolitə dair son dərəcə çox şey bilirik: “Üst paleolit insanının yaxşı ovçu olduğu, heyvan dərisindən paltar geyindiği və Paris imperesionistlərindən heç də pis rəsm çəkmədikləri hamıya məlumdur” [5, 27]. O, sonrakı neolit və tunc dövrlərini (b.e.ə. III-II minilliklər) tarixi dövr adlandırır.

Etnogenezin mənbəyini yer planetindən kənardan axtaran müəllif yazır ki, planetimiz kosmosdan külli miqdarda enerji alır, özü də bu enerji təkcə biosferin tarazlığını qoruyub saxlamaq üçün sərf olunmur, həm də etnosun meydana gəlməsinə səbəb olan passionar partlayışlar yaradır: “Kənardan təsir edilmiş bir şar təsəvvür edin. Əvvəlcə təkanın enerjisi onun sakit ətalətinə qalib gələrək şarı hərəkətə gətirəcək. Müəyyən müddətdən sonra mühitin təsiri ilə şar dayanacaq. İnsan da biosferdən daim bu cür impulslar, təkanlar alır” [5, 38].

Alimin fikrincə, etnosların formalaşmasını və onların sonrakı tamlığını biosferin geokimyəvi enerjisi təmin edir. Landşaft etnosun özünü formalaşdıran başlıca faktor kimi çıxış edir. Hər bir etnos aktiv təsərrüfat fəaliyyəti sayəsində təbii mühitlə qarşılıqlı əlaqədə olur, relyefə, mühitin xarakterinə uyğunlaşmaqla öz qaydalarını yaradır. Etnosun təsərrüfat fəaliyyəti iki istiqamətdə - ya mühitə uyğunlaşma, ya da mühiti özünə uyğunlaşdırma yolu ilə həyata keçirilir [6, 58]. İstiqamətinə və xarakterinə görə etnogenez prosesi oxşar olsa

da, etnoslar fərqli və təkrarsızdır. Gerçəklikdə etnoslar arasında müşahidə etdiyimiz müxtəlifliklərin yaranmasına bir çox amillər - landşaft, iqlim şəraiti, etnik qonşuluq, mədəni ənənə, həm də passionar təkanın təsir qüvvəsi səbəb olur.

Əgər etnoslar “sosial kateqoriya” olsaydı, o zaman onlar oxşar sosial şərtlərdə meydana gələrdilər. Həqiqətdə isə etnogenezin başlanğıc anını sırf faktiki materiallar əsasında izləsək, görürük ki, o ya meredian, ya paralel üzrə, həmişə tam bir zolaq kimi yerləşir. Landşaftın xarakterindən və əhalinin məşğuliyyətindən asılı olmayaraq məhz bu zolaqda qəfildən etnik yenidənqurma - qədim etnosun substratları ilə yeni etnosun qaynayıb qarışması baş verir. Köhnə etnos tamamilə əriyir, yeni isə son dərəcə aktiv şəkildə inkişaf edir. Bu zolaqla yanaşı yerləşən, onun yaxınlığında olan etnoslarda tam sakitlik hökm sürür. Özlüyündə sakit olan bu etnoslar qeyri-sakit qonşularının qurbanına çevrilirlər. Etnogenez hər dəfə yeni bir regionda yaranır.

Etnos sistem kimi

Qumilyovun fikrincə, bütün etnoslar etnosdaxili təkamül prosesindən keçirlər. İstənilən etnos iyerarxiyalı inkişafa malikdir, yəni super etnos özünə bir neçə etnosu, etnos isə subetnos və konsorsiyaları birləşdirir. Etnosfera piramidasının bünövrəsində konsorsiya və konviksiya dayanır, başqa sözlə, etnosların meydana gəlməsi və inkişafı konsorsiya və konviksiyadan başlayır.

Konsorsiya dedikdə ümumi tarixi keçmişə malik insan qruplarının müvəqqəti birliyi başa düşülür. Bu kateqoriyaya dayanıqsız qruplar («dərnəklər», artellər, sektalar, bandalar və cinayətkar qruplar) daxil edilir. Adından da göründüyü kimi, qeyri-sabit olan bu qruplar çox zaman dağılır, bəzən isə öz mövcudluqlarını bir neçə nəsil qoruyub saxlaya bilirlər. Növbəti mərhələyə adlayıb keçə bilən qrupları Qumilyov konviksiya adlandırır.

Konviksiya dedikdə, alim eyni xarakterli ailə və məişət əlaqələrinə malik insan qruplarını nəzərdə tutur. O, buna misal olaraq Amerikada ilk koloniyani konviksiyaya çevirmiş ingilis konsorsiyasını göstərir. Sağ qalmış konviksiyalar isə superetnoslar kimi böyüyür.

Superetnoslar müəyyən bir regionda meydana gələn, iqtisadi, ideoloji və siyasi münasibətlər baxımından bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətdə olan etnoslar qrupudur. Bəzən onlar arasında hərbi toqquşmalar baş versə də, superetnik səviyyədə işğalçı müharibələr zamanı (məsələn, XIV-XIX əsrlərdə Amerika aborijenləri ilə avropalılar arasında gedən mübarizə) superetnosun daxilində gedən müharibə kompromislə əvəzlənir və ümumi düşmənə qarşı ittifaq yaranır (işğalçıya qarşı İspaniya ərəblərinin Ömər in yaşıl bayrağı, İrak müsəlmanlarının Abbasilərin qara bayrağı, Misir ərəblərinin Fatimələrin ağ bayrağı altında vuruşması kimi).

Onlardan sonrakı pillədə subetnoslar, etnoslar və superetnoslar qərarlaşır. Subetnos etnosun struktur elementidir. Superetnos eyni bir landşaftda, eyni bir vaxtda yaranan bir neçə etnosdan ibarət etnik sistemdir ki, tarixdə rəngarəng, mozaik bütövlük kimi özünü göstərir.

Qumilyov özünün etnogenez nəzəriyyəsində müxtəlif etnik fenomenləri

landşaft nöqtəyi-nəzərindən izah etməyə cəhd göstərmişdir. Onun fikrincə, coğrafi mühit, müxtəlif iqlim şəraiti fərqli etnosların və rəngarəng mədəni ənənələrin əmələ gəlməsinin əsas səbəbidir.

Komplimentarlıq

Passionarlıq nəzəriyyəsinə görə, etnik qrupların qarşılıqlı təsiri məsələsində açar rolunu etnik birliklərin böyüklüyü və komplimentarlıq münasibətləri (etnosların bir-birinə emosional münasibəti) təşkil edir. Müxtəlif qarşılıqlı təsir üsullarında aşağıdakı münasibət tipləri meydana gəlir:

- simbioz – eyni bir bölgədə məskunlaşan iki və daha artıq etnosun hər birinin öz ekoloji mühitində sülh şəraitində fəaliyyət göstərməsidir. Qumilyov bunu hər iki etnosun rifahı üçün ən optimal, əlverişli forma hesab edir.

- Kseniya (kseniya qonaq deməkdir) simbioz variantlarından biri olub, ayrıca bir etnosa mənsub kiçik insan qruplarının aborijenlər içərisində yaşaması və onlarla qaynayıb-qarışmamasıdır.

- Ximera eyni bir landşaft ərazisində yaşayan iki və daha çox yabancı superetnik etnosun nümayəndələridir. Bu iki etnosun bir-birinə olan mənfəi komplimentarlığı sonda münaqişələrə və etnosların süqutuna gətirib çıxarır.

- Superetnos eyni bir ərazidə, müxtəlif etnosların mozaikalı birliyindən yaranan etnoslar qrupudur. Onlar arasında həmişə etnik yaxınlıq hissi mövcud olur. Bunu insan təbiətindəki invariantlıqla əlaqələndirən Qumilyov hesab edir ki, müsəlman superetnosu səviyyəsində ərəb, fars, türkmən, bərbər və başqa etnoslar arasında qərbi xristian superetnosu olan franklara nisbətən müsbət komplimentarlıq mövcud olmuşdur. Superetnoslar bir-birindən sosial-iqtisadi strukturuna, irqinə, dilinə, adət-ənənələrinə və dininə görə fərqlənir.

Etnik sahə

Qumilyov hesab edir ki, sahə prinsipi həm fərdin, həm də növün həyatının bütün mərhələlərində universal şəkildə təzahür edir. Bu təzahürün özü də iki kateqoriyaya bölünür: onlardan biri növün inkişaf prosesini, daha doğrusu gizli potensial formadan aktual formaya keçidi əhatə edir. Digəri üzvi təamın elementlərinin davranışından ibarətdir. Hər iki hadisədə təamın çoxsaylı elementlərinin əlaqələnmiş fəaliyyəti özünü göstərir. Daha doğrusu, sahə prinsipi meydana gəlir. İnkişaf prosesində onun obyekt (fərd) həm morfoloji, həm də fizioloji dəyişikliklərə məruz qalaraq formalaşır: “Çox zaman bir-birinə bənzəməyən insanları etnik tam, etnik bütövlük adlandırırıq. Nəyə görə afinalılar sakitcə ticarətlə məşğul olan finikiyalılara nisbətən öz düşmənləri olan spartalılarla daha yaxın idilər, onlara doğmalığ hissi bəsləyirdilər? Ona görə ki, siyasi cəhətdən bir-birindən ayrılmış etnoslar olsalar da, onların hər ikisi ellinlər idi. Fərz edək ki, bir nəfər yad bir mühitə düşmüşdür. Ətrafındakı adamlar nə qədər xoşxasiyyətli olsalar da, fərd özünü onların içərisində daim narahat hiss edir, kədərlənir. Lakin həmin şəxs öz həmyerlisinə rast gələn kimi bütün narahatlığını unudur” [3, 93]. Qumilyovun fikrincə, bu narahatlığın nə iqlim şəraiti, nə də yad mühitlə əlaqəsi var. O, bu vəziyyəti izah etmək üçün etnik sahə anlayışından istifadə edir.

Etnik sahə özünəməxsus təbii sahə növü olan elektromaqnit sahəsi kimi bir vəzifəni yerinə yetirir. Qumilyovun fikrincə, ana ilə uşaq arasında etnik sahə ana bətnində yaranır. Anası ilə ilk təmasa girdiyi, ilk süd qurtumlarını əmməyə başladığı andan etibarən körpə etnik sahəyə daxil olur. Uşağın qədəm qoyduğu etnik sahə atası, doğmaları, digər uşaqlar və bütövlükdə mənsub olduğu xalqla ünsiyyət nəticəsində tədricən genişlənir. Alimin fikrincə, körpənin daxil olduğu etnik sahə ilk başlanğıcda zəif olur. Əgər onu başqa bir etnik mühitə aparsalar, o zaman onda yeni mühitə xas olan əlamətlər formalaşacaq.

Davranış stereotipləri

Ayrıca bir fərd, yaxud bütövlükdə insan kollektivi biosferin bir hissəsi olmaqla yanaşı, həm də cəmiyyətin ayrılmaz tərkib elementidir. Etnosu vahid orqanizm kimi qoruyub saxlayan ən mühüm cəhət qrupu təmsil edən şəxslərin davranış stereotipləridir. Qumilyova görə, davranış stereotiplərindəki dəyişikliklər etnosun yarandığı vaxtdan onun süqutuna, yəni homeostaz vəziyyətinə qədər davam edir: “Heç bir fərdi etnosdan ayrılıqda təsəvvür etmək olmaz. Hər bir insandan sən kimsən soruşduqda o, bir an belə düşünmədən mənsub olduğu millətin adını çəkir, məsələn, ya “rusam”, ya da “fransızam” cavabını verir” [3, 230].

Qumilyov hər etnik birliyin özünəməxsus davranış stereotiplərinə malik olmasını onların fərqli tarixi taleyə, ətraf mühitə, ənənələrə, dost və düşmənlərə malik olması ilə əlaqələndirir. Onun fikrincə, etnosa din və mədəniyyət müəyyən qədər təsir göstərsə də, onun yaranmasında əsaslı rol oynamır. Hegelin “İoniya iqlimini Homer yaradıcılığının səbəbi kimi göstərmək yolverilməzdir” fikrinə şərik olan alimə görə, müəyyən mühitdə yaşayıb, inkişaf edən, müəyyən landşafta uyğunlaşan etnos digər yerlərə miqrasiya etdikdə öz davranış stereotipləri ilə həmin ərazinin aborigen etnoslarından kəskin surətdə fərqlənir” [3, 91-94].

Qumilyova görə, hər bir etnos özünəməxsus daxili struktura və özünün bənzərsiz davranış stereotiplərinə malikdir. Bəzən nəsillər bir-birini əvəz etdikcə bu davranış stereotipləri də dəyişir. Bu, etnosun inkişaf etdiyinin, etnogenezin isə zəifləmədiyinin göstəricisidir. Etnik davranış stereotipinin strukturuna fərddə kollektiv, fərddələrin özləri, etnosdaxili qruplar, etnos və etnosdaxili qruplar arasında ciddi müəyyən edilmiş münasibətlər norması daxildir. Qumilyov yazır ki, özünəməxsusluğu ilə seçilən bu normalar bəzən tez, bəzən də gec dəyişir, həyatın və məişətin bütün sahələrində gizli surətdə mövcud olur, hər bir etnos onu hər bir ayrıca dövrdə vahid birləşmə üsulu kimi qəbul edir, ona görə də bunlar etnosun üzvləri üçün heç də məşəqqətli hesab edilmir. Lakin bu və ya digər etnik birliyin üzvü ona yad olan, fərqli görünən davranış stereotipinə malik etnosun nümayəndələri ilə rastlaşdıqda təəccüblənir, başqa xalqın adət-ənənələrinin onu heyrətə gətirən məqamları haqqında öz həmvətənlərinə həvəslə söhbət açır. Alim misallara müraciət edir: “Yəhudilər donuz əti yediklərinə görə romalıları görmək istəmirdilər. Romalıları isə

yəhudilərin sünnət adətinə anormallıq kimi baxırdılar. Fələstini zəbt etmiş fransız cəngavəri ərəblərin çoxarvadlılıq ənənəsindən dəhşətə gəlmişdi. Ərəblər isə fransız xanımlarının üzüaçıq gəzmələrini abırsızlıq hesab edirdilər” [3, 92]. Qumilyov yazır ki, əslində, bu nağıl və hekayələr etnoqrafiya elminin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Etnoslararası əlaqə kimi qədim olan etnoqrafiya elmini nağıl və rəvayətlərdən fərqləndirən cəhət birincidə biliklərin sistem şəklində olması və burada ayrı-ayrı xalqların adət-ənənələrinin məsxərəyə qoyulmamasıdır.

Etnik davranış stereotipi Qumilyovun fikrincə, çox böyük qüvvəyə malikdir, çünki etnosun üzvləri onu ən yüksək dəyər kimi qəbul edir, ondan başqalarını isə “vəhşilik” (avropalı kolonistlər hidliləri, afrikalıları, monqol və rusları “barbar” adlandırırıqları kimi, həmin xalqlar da haqlı olaraq ingilisləri vəhşi adlandıra bilər) hesab edirlər.

Etnosların inkişaf mərhələlərinin təsnifatı

Qumilyov etnogenezin inkişaf fazalarını və bu mərhələlərə uyğun olan imperativləri aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

1. Təkan, yaxud dreyf mərhələsi – bölgənin etnik qruplarının landşafta ilkin uyğunlaşması, etnogenezin başlanğıcı və passionarlığın ən parlaq nümayəndələrinin etnosda doğulması mərhələsidir. Qumilyova görə, təxminən 150 il davam edən bu fazada hökmranlıq edən imperativ belədir: “Dünya çox pisdir, onu dəyişdirmək lazımdır!”.

2. Oyanış fazası – öz inkişafında gizli və aşkar olmaqla iki mərhələdən keçir. İnkubasion dövr adlandırılan birinci mərhələ passionarlıq enerjisinin toplanaraq artması mərhələsidir. Passionarlığın coşğun artımı, yaxud yeni ərazilərin zəbt edilməsi ilə nəticələnən ikinci mərhələ. Passionar oyanışın meydana gəldiyi bu dövr 150 il (10 nəsil) davam edir. Oyanış fazasının qəti tələbi belədir: “Biz qüdrətli olmaq istəyirik!”.

3. Akmatik faza - etnosun bütün həyat sferalarında passionarlığın ən yüksək inkişaf etdiyi, çiçəkləndiyi, etnosun qüdrətləndiyi mərhələdir. Yeni sosial sistemdə passionar şəxslərin sayı, demək olar ki, kritik həddə gəlib çatır: bu zaman ya qonşu bölgələrə şiddətli hücumlar edilir, ya da daxili münaqişələr güclənir. Bu faza bərk passionar qızma, yaxud akmatik faza adlanır ki, onun davam etmə müddəti 300 ildir. Bu fazanın imperativi belədir: “Özün ol!”.

4. Sınma mərhələsi - passionarlıq səviyyəsinin aşağı düşdüyü, mövcud sosial sistemin fəaliyyətini qoruyub saxlamağa kifayət etmədiyi mərhələdir. Qumilyov onu etnogenez tsiklində yeni mərhələ adlandırır. Bu mərhələnin xarakterik cəhəti belədir: tədricən etnosdaxili əlaqələr zəifləyir, mövcud sistemin süqutu baş verir. Təxminən 150-200 il (10-13 nəsil) davam edən bu mərhələnin əsas imperativini alim “Biz qüdrətli olmaqdan yorulduq” şəklində ifadə edir.

5. Ətalət, inersiya mərhələsi - passionarlığın normadan aşağı düşməsi, harmonik insanların sayəsində etnosun çiçəklənməsi, inkişafı mərhələsi, başqa sözlə, “etnosun qızıl payızı”, meyvələrin dərilməsi dövrü hesab olunur.

İşğalçılıq, fəlakət və çevriliş sakit həyat tərzilə əvəz olunur, maddi sərvətlər toplanılır, mədəni nailiyyətlər çoxaldılır. Bu mərhələnin səciyyəvi imperativi belədir: “Mən necəyəmsə, sən də elə ol!”.

6. Obskurasiya, cəhalət fazası – etnosun tənəzzül xarakterli inkişaf mərhələsidir. Bu fazanın imperativi belədir: “Biz necəyiksə, sən də elə ol!”.

7. Memorial faza – şanlı keçmiş haqqında xatirələrdən ibarət olan mərhələdir. Keçmiş haqqında xatirələr passionar impulsları həyəcana gətirsə də, ayrı-ayrı adamlar onu qoruyub saxlamaq iqtidarında deyillər. Onların cəhdləri səmərəsiz olur, müasirləri tərəfindən rəğbətlə qarşılanmır. Vətəni müdafiə etmiş qəhrəmanların tarixi əfsanəyə çevrilir. Bu mərhələnin imperativləri bunlardır: “Xatırla, necə də gözəl idi!”, “Özündən razı ol!”.

8. Homeostaz – etnosun reliktdə çevrilməsi mərhələsidir. Bu bütün imperativlərin, yəni qəti tələblərin unudulduğu, itirildiyi fazadır.

Qumilyovun fikrincə, etnogenezin bütün tsikli - etnososial sistemin formalaşması anından etnosun reliktdə çevrilməsinə qədər olan dövrü təxminən 1200 il davam edir. Bununla belə, müəllif kənar təsirlərin nəticəsində etnogenezin istənilən fazada məhv edilə biləcəyini də istisna etmir.

Passionarlıq

Etnogenezin inkişaf mexanizmi və strukturu haqqında irəli sürülən fərziyyənin mühüm tərkib hissəsini passionarlıq təşkil edir. Alim passionarlığı irsi əlamət kimi təyin edir. Onun fikrincə, passionarlıq, hansısa bir məqsədi (bəzən bu məqsəd illüziya ola bilər) həyata keçirməyə istiqamətlənən qarşısızalmaz daxili canatma, təəşşüqdür ki, o, çox zaman qeyri-şüuri baş verən xarakteroloji dominant kimi çıxış edir.

Qumilyova görə, passionarlıq şüurun əlaməti deyildir, o, şüuraltının atributudur. Bu əlamət fərdi olmayıb, həm də populyasiyadır. Passionarlığa irsən keçən bir əlamət kimi yanaşan tədqiqatçı onun bioloji xüsusiyyətini ön plana çəkir, ona etnik substratların yeni kombinasiyalarını həyata səsələyən mühüm irsi əlamət kimi yüksək qiymət verirdi.

Onun fikrincə, passionarlığın əsasında xüsusi növ enerji - geosferin canlı maddəsinin biokimyəvi enerjisi dayanır. Passionarlığa nə tərbiyə, nə də təhsillə nail olmaq olar, o, anadangəlmə keyfiyyətdir. Passionarlığın əsasında vahid gen, yaxud genlər kombinasiyasının dayandığını, bu əlamətin ressesiv, yaxud dominantlıq kəsb etdiyini, onun orqanizmin əsəb, yaxud hormonal fəaliyyət ilə bağlı olduğu haqqında mühakimə yürütməyin çətin olduğunu müəllif özü də etiraf edir. Beləliklə, passionarlıq Qumilyova görə, “pis vərdiş” deyil, mühüm irsi əlamətdir. Onun səbəbi ayrı-ayrı adamların şüurlu fəaliyyəti deyil, şüuraltının geniş meydanıdır. Passionarlıq fərdi deyil, kollektiv xarakterlidir [3, 257-258].

Passionarlığın fəaliyyət mexanizmini aşağıdakı misalla izah etmək olar: passionarın ideyası onun ətrafında olan adamları ruhlandırır, onların közərən atəşini alovlandırır, sonda hər bir həqiqi passionar öz ətrafındakılardan ibarət vahid həmfikir insanlar dəstəsi, yeni sosial struktur yaradır. Bu şəxslər yaşadığı

dövrün adət edilmiş vəziyyəti ilə razılaşmır, gündəlik qayğılarla yaşaya bilmir, ətrafıdakılara müqavimət göstərməklə onları özlərinə tabe edir və onlarla birgə fəaliyyət göstərirlər. Beləliklə, sakitliyi pozan ilk təkan özünə bir çox passionar şəxsləri daxil edən bütöv bir nəslin yaranmasına səbəb olur. İlk konsorsiyalar, Qumilyova görə, bu cür yaranmış, tezliklə yaşadığı epoxanın inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq bu və ya digər sosial forma almışdır. Pərakəndə düşmüş passionarlar isə ya qəbilədən qovulur, ya da öldürülürdülər. Amma passionarları həmişə öldürsəydilər, onda heç nə olmazdı: nə piramidalar, nə panteonlar, nə Amerikanın kəşfi, nə ümumdünya cazibə qanunu, nə də kosmosa uçuş [3, 273].

Passionarlar ətraf aləmi dəyişdirməyə can atır və bunu bacarırlar. Onlar uzaq səfərlərə, ekspedisiyalara çıxan, xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparan, yeni dəyərlər sistemi, dini cərəyan və inqilabi elmi nəzəriyyələr yaradan şəxsiyyətlərdir. Qumilyovun fikrincə, passionarlıq atəş kimidir, o, həm qızdırır, həm də yandırır. O, az olanda da, çox olanda da təhlükəli olur, bir yerdə dayanıb durmur, bu proses həmişə ya şiddətlənir, ya da soyuyur.

Yer əhalisi içərisində passionarlığın meydana gəlməsinə “bəzi kosmik qüvvələr təsir edir” deyən alim yazır ki, əldə edilmiş passionarlıq əlamətinin qismətə düşən payı müxtəlif cür olur. Bu xüsusiyyəti təyin etmək üçün Qumilyov passionarlığın üç səviyyəsini göstərir:

1. Passionarlığın normadan yüksək səviyyədə olması.
2. Passionarlığın normal həddi.
3. Passionarlığın normadan aşağı olması.

Passionar o kəslərdir ki, onlarda bu impuls özünüqoruma instinktindən yüksək olur. Dinamik etnoslarda passionarların sayı çox olur, onlar öz sisteminin inkişafı üçün özlərinin artıq enerjisini sərf etməklə fəaliyyət göstərirlər. Lakin qeyd edək ki, inkişafın intensivliyi heç də həmişə fayda gətirmir. Passionarlıq şüurlu, məqsədyönlü nəzarətdən çıxanda “qızma” baş verir, yaradıcı qüvvə dağıdıcılıqla əvəz olunur. Bu zaman harmonik insanlar öz etnoslarının xilaskarına çevrilirlər. Onlar etnosu təkrar istehsal edir, passionar alışımanı sakitləşdirir, yaradılmış maddi dəyərləri çoxaldırlar. Harmonik insanlar etnosun tərkibində son dərəcə mühüm element hesab olunur, onlar xarici düşmən peyda olmayana qədər passionarlarsız tam keçinə bilirlər.

Qumilyov harmonik insanın səciyyəvi xüsusiyyətlərini belə təsvir edir: intellektual cəhətdən mükəmməl, iş qabiliyyətli, lakin fəvqəlavə olmayan, özünü passionar kimi qurban verməyən. Passionarlığın normada olduğu insanlar Qumilyov obıvatel, yəni ictimai görüş dairəsi olmayan və şəxsi mənafeyi ilə yaşayan insanlar adlandırır. Bu qrupun nümayəndələrinin sayı xeylidir və onlar “sakit”, ətraf mühitə tam uyğunlaşmış halda həyat sürürlər.

Passionarlıq dərəcəsi normadan aşağı olan adamları mütəfəkkir subpassionarlar adlandırır. Qumilyov onları “mənfi passionarlığa” malik insanlar kateqoriyası hesab edir. Başqa sözlə desək, onların davranışlarını idarə edən təkanın vektoru passionar gərginliyin əksinə istiqamətlənir. Subpassionarlar

gələcək haqqında düşünmür, proqnoz verməyi bacarmır, bir parça çörəyi və sirk tamaşasını gələcəkdən daha real hesab edirlər. Subpassionarlara Qumilyov avaraları, muzdlu döyüşçüləri aid edir. “Onlar nə dünyanı dəyişdirmək, nə də onu qoruyub saxlamaq istəyirlər. Əksinə onlar passionarlar şəxslər olmadan keçinə bilmir, onların hesabına yaşayırlar.

Passionar induksiya

Passionarlığın son dərəcə mühüm xüsusiyyətlərindən biri onun sirayət-edici təsirə malik olmasıdır. Bu o deməkdir ki, harmonik insanlar (Qumilyova görə, onların böyük əksəriyyəti impulsiv insanlardır) passionarlara yaxın olduqda özlərini onlar kimi aparırlar. Lakin onlardan uzaq düşdükdə, əsl simaları üzə çıxır.

Passionarlıq kortəbii hadisədir. Passionarlar yaxınları, mənsub olduğu xalq, yaxud hansısa bir ideya naminə özlərini qurban verən şəxslərdir (məsələn, Praqa Universitetinin rektoru Yan Qus). Passionar insan qələbəsini öz həyatından daha yüksək qiymətləndirir, yüzlərlə insanı passionar induksiya ilə elektrikləşdirir. Passionar sahə elektromaqnit sahəsinə bənzəyir: bir nəfər o birinə, o da başqalarına elektrik keçirir, digər insanların psixikasına təsir göstərir. Qumilyovun fikrincə, passionar induksiya özünü hər yerdə bürüzə verə bilər: konservatoriyada musiqiyə qulaq asmaq onu radioda dinləməkdən, teatrda tamaşanı canlı izləmək onu televiziya seyr etməkdən daha çox zövq verir. Bu misal etnogenезin yaranması ilə müqayisədə cüzi görünərsə də, hər iki halda qanunauyğunluq eynidir.

Passionar induksiya haqqında daha bir nümunə ilə tanış olaq: “1796-cı ildə avstraliyalılarla fransızlar arasında Arkal körpüsü uğrunda gedən döyüşdə ikincilər üç dəfə hücumə keçsələr də, rəqiblərinə qalib gələ bilmir, növbəti hücumun da uğursuz olacağını güman edən əsgərlər vuruşmaqdan imtina edirlər. Bu zaman Napoleon bayrağı əlinə alaraq irəli atılır, bunu görən döyüşçülər də onun ardınca gedərək qalib gəlirlər” [3, 267].

Qumilyova görə, hərbi işdə bu təsir növündən, yəni passionar induksiya son dərəcə geniş şəkildə istifadə olunur. Belə ki, intuitiv olaraq orduda passionar şəxslər seçilərək ya zərbə hissəsinə göndərilir, ya da hərbi döyüş ruhunu yüksəldilməsi üçün onları bilərəkdən mobilləşdirilmiş kütlənin içərisinə qatırlar. İki-üç nəfər passionar şəxs bütöv bir bölüyün döyüş qabiliyyətini və mübarizə əzmini yüksəldə bilər. Qumilov yazır ki, passionar induksiya mümkün qədər yaxınlıq tələb edir. O, 100 kilometrədən uzaq məsafədə hissə olunmur, özünün sirayətəddici qüvvəsini itirir.

Qumilyovun fikrincə, passionarlıqda etnik yaxınlıq, etnik doğmalıq hissi də həlledici rol oynayır. “Məsələn, Suvorov əmrinə tabe olan macar və xorvat, çex əsgərlərinə nisbətən ruslara patriotizm modusu vasitəsilə daha çox təsir edə, onların döyüş ruhunu yüksəldə bilirdi. Eynilə Napaleon da vestfallılar və hollandlara nisbətən fransızları daha çox hərəkətə gətirə bilirdi” [3, 270].

Passionar gərginliyin azalması

Müharibə zamanı, əsasən, gənclərin həlak olması faktı heç kəsə sirr deyil.

Qumilyova görə, gənc passionarlar mənsub olduqları kollektivin mənafeyi naminə özlərini qurban verir, öz güclərindən tam istifadə etmədən, özlərinin malik olduğu keyfiyyət imkanlarını bütünlüklə sonrakı nəsillərə ötürmədən məhv olurlar. Bu isə passionar gənc döyüşçülərin geninin birdəfəlik kəsilməsi deməkdir.

Passionar gərginlik yalnız müharibələrdə gənc passionarların həlak olması səbəbindən azalmır. Hərbi münaqişələr dövrünə nisbətən sülh, əmin-amanlıq şəraitində passionarlıq daha sürətlə aşağı düşür. Müharibə vaxtı qadınlar döyüşə gedən qəhrəmanları qiymətləndirir, onlara yüksək dəyər verirlər. Qəhrəmanlar ölməzdən əvvəl qeyri-qanuni yolla olsa da, özlərindən sonra varislər qoyub gedirlər. Uşaqlar böyüyür, hətta atalarını tanımasalar da, konstitusiyalarının diktəsi ilə ataları kimi davranırlar. Əksinə, sülh şəraitində mülayim və səliqəli ailə başçısı obrazı qadınların idealına çevrilir, dinc vaxtlarda passionarlara yer tapılmır.

Passionarlıq nəzəriyyəsinə görə, bütün etnik tarix passionar enerjinin xərclənməsi və buna uyğun olaraq etnosun dəyişmiş imkanlarının aşağı düşməsi ilə əlaqədardır. Çünki müxtəlif tarixi dövrlərdə etnos özünün qəhrəman passionarlarına fərqli reaksiya nümayiş etdirir: əgər oyanış mərhələsində qəhrəmanlar cəmiyyətin ən hörmətli, yüksək nüfuzlu üzvləri sayılırsa, passionarlığın süqutu mərhələsində onlar “sakitliyi pozan, araqarışdıran” adamlar kimi qəbul edilir, “ağ qarğa”ya çevrilən bu adamlar cəmiyyət tərəfindən persona-non-qrata elan edirlər.

Passionarlıq obrazları

Qumilyov Makedoniyalı Aleksandri və bir vaxtlar artilleriya zabiti olmuş Napoleon Bonapartı passionarlıq obrazları kimi təqdim edir: “Gənclik illərində son dərəcə kasıb olan və həmişə karyera haqqında düşünən Napoleon Oqyust Ropespyerlə tanışlığı sayəsində Tulonu tutduqdan sonra kapitan rütbəsinə yüksəlir. 1795-ci ildə Parisdə royalistlərin qiyamını yatırdığına görə general olur. Karyerasını qura bilsə də, bu, ona var-dövlət gətirmir. İtalyan kampaniyası Bonapartı varlı edir. Bundan sonrakı həyatında o, əziyyət çəkmədən rahatca yaşaya bilərdi. Lakin onu Misirə getməyə, sonra isə XVIII brümerin öldürücü riskinə nə vadar etdi? Hakimiyyətpərəstlikmi? Qətiyyəni! Bəs o, Fransa imperatoru olanda sakitləşdimi? Yenə də yox. Müharibənin, diplomatiyanın, qanunvericilik işinin, hətta, tədbirlərin təşkilinin bütün ağırlığını öz üzərinə götürən Napoleon heç vaxt fransız burjuaziyasının diktəsini yerinə yetirmirdi: İspaniya müharibəsi və Moskva yürüşündə olduğu kimi. Fransa burjuaziyasının nümayəndələri “nəyə görə imperator daim müharibəyə can atır” deyə təəccüblə düşünürdülər. Doğrudur, Napoleon dəfələrlə öz hərəkətlərinin motivini müxtəlif cür izah etməyə çalışsa da, onun həqiqi mənbəyini tapa bilməmişdi. Əslində, sakitlik bilməyən bu fəaliyyət yangısı Napoleonu hətta Müqəddəs Yelena Adasında da sakit buraxmamış, onu memuar yazmağa, daim hansısa bir işlə məşğul olmağa təhrik etmişdir” [3, 255]. Qumilyov Napoleonu fəaliyyətə sövq etdirən səbəbi passionar enerji ilə izah edir.

Qumilyov növbəti passionarlıq obrazı kimi Makedoniyalı İsgəndərin həyatından misallar çəkir: “İsgəndər bir insana lazım olan hər şeyə sahib olmaq hüququ ilə doğulmuşdu: qida, ev, əyləncə və Aristotellə söhbət. Farslar üzərində qələbədən sonra o, Orta Asiya və Hindistana hücum etdi. Sonuncu yürüş makedoniyalıların özlərinə də lüzumsuz görünürdü. “Polemokratın oğlu Ken, nəhayət, özündə cəsarət tapıb şaha dedi: «Özünüz şahid oldunuz ki, sizinlə döyüşə gedən xeyli makedoniyalı və ellin döyüşçülərindən az bir qismi sağ qaldı. Könüllülər döyüşlərdə, bəziləri isə xəstəlikdən öldülər. Sağ qalmış əsgərlərin taqəti yoxdur. Ruhən isə daha çox yorğundurlar. Valideynlər övladları üçün, döyüşçülər isə uşaqları və arvadları, vətənləri üçün darırırlar. Əsgərlərin iradəsinin əksinə getməyin. Yürüşləri dayandırın” [3, 258].

Tarixə yenidən müraciət edən Qumilyovu yenə İsgəndəri yürüşə sövq etdirən hansısa amil maraqlandırır. Alim İsgəndərin davranışının moitivini onun şəxsi xarakterində axtarır, Arrian və Plutarxdan misallar gətirməklə İsgəndəri işi sonacan görməyi xoşlayan sərkərdə kimi xarakterizə edir. Onun fikrincə, şöhrətpərəstlik və məğrurluq passionarlığın əsas əlamətidir. Qumilyov hesab edir ki, enerjinin bu qədər bolluğu həm qələbə, həm də öz təbəələrini (onlara lazım olmasa belə) müharibəyə getməyə məcbur etmək üçün kifayət edər.

Qumilyov Poma zadəganı və patrisisi Lüsi Korneli Sullanı, Praqa Universitetinin rektoru Yan Qusu, Janna Dark və başqalarını passionarlıq nümunələri kimi oxucuya təqdim edir.

NƏTİCƏ

Qumilyov görkəmli alim olmaqla yanaşı, etnoqrafiya, tarix, coğrafiya, arxeologiya və psixologiya kimi bir neçə elm sahəsinin qovşağında yerləşən yeni elmi istiqamətin - etnologiyanın banisidir. O, etnogenezin passionar nəzəriyyəsi ilə xalqların tarixinə fərqli nöqteyi-nəzərdən yanaşmışdır. Əksər psixoloqlar hesab edirlər ki, Qumilyov passionarlıq nəzəriyyəsi ilə həm də şəxsiyyətin yeni psixodinamik nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır.

Tarixi prosesin xarakteri və başlıca prinsiplərinə dair suallar bütün dövrlərdə filosofları dərinlən düşündürmüşdür. L.N.Qumilyov bu fəlsəfi problemi ictimai və təbiət elmlərinin qovşağında həll etməyə cəhd göstərmişdir. Bu mənada onun nəzəriyyəsi sözün tam mənasında müasirdir.

Bu elmi konsepsiyaya göstərilən maraq, hər şeydən əvvəl, onun elmlərarası xarakter kəsb etməsi və böyük dünyagörüş əhəmiyyətinə malik olması ilə bağlıdır.

Bu konsepsiyada etnos Yerın biosferinin bir hissəsi, etnogenez təbii proses, passionar təkanlar isə kosmik mənşəli hadisə kimi nəzərdən keçirir.

Etnogenez konsepsiyasından xüsusi və ümumi etnoloji, tarixi və siyasi problemlərin tədqiqi zamanı istifadə edilə, fəlsəfə tarixi, sosial fəlsəfə, siyasi fəlsəfə kurslarında tədris oluna bilər.

L.N.Qumilyovun etnogenez nəzəriyyəsinin əsas elementlərinin (passionarlıq, komplimentarlıq, etnik sahə və s.) təsdiq edilməsi təbiət elmlərinin

gələcək inkişafından asılıdır. Məqaləyə tanınmış rus etnoqrafı Rudolf Ferdinandoviç İtsdən sitat gətirməklə başlayıb, onun bir fikri ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm: “Təəccüblü işdir! Mətni oxuyursan, faktları yoxlamaq istəmədən müəllifə qeyd-şərtsiz inanmaq, yalnız inanmaq istəyirsən”.

ƏDƏBİYYAT

1. Yunus Oğuz. Qədim türklər və passionarlıq nəzəriyyəsi L.N.Qumilyovun tədqiqatlarında. Bakı: 2011. – 193 s.
2. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. М.: 1973.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли. Л.: Издательство Ленинградского университета. 1989. – 496 с.
4. Гумилев Л.Н. Поиски вымышленного царства. М.: 1970.
5. Этносфера. История людей и история природы. М.: Экопрос, 1993.
6. Гумилев Л. Н. Конец и вновь начало: Популярные лекции по народоведению. М.: Рольф, 2000. – 384 с
7. Гумилев Л. Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации / Предисл. С. Б. Лаврова. – М.: Экопрос, 1993. – 576 с.
8. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. – Л.: Наука, 1990. – 279 с.
9. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. – Л.: Наука, 1990. – 279 с.
10. Лавров С. Б. Лев Гумилев. Судьба и идеи. – М.: Сварог и К, 2000 – 408 с.

ТЕОРИЯ ПАССИОНАРНОСТИ ЛЬВА ГУМИЛЁВА

Н.И.КЕРИМОВА

РЕЗЮМЕ

Лев Николаевич Гумилев был основоположником концепции пассионарности. В этой концепции он выдвинул ряд гипотез, относительно развития механизма и структуры этногенеза, а также пассионарности, как его составного элемента. По его словам, этногенез - это не только начальный этап этнической истории, но и процесс его развития, который включает четыре этапа: появление, развитие, упадок и исчезновение этноса.

Л.Н. Гумилев искал факторы, приведшие к формированию этносов за пределами планеты Земля, связывая это с энергетическими толчками из космоса. По словам ученого, огромное количество энергии, которую наша планета получает из космоса, не только используется для поддержания баланса биосферы, но и создает пассионарные толчки (импульсы), которые приводят к формированию этноса.

Зона пассионарных толчков, образующая узкую полосу, возникает редко - каждые 2-3 тысячи лет, никогда не попадает в одну и ту же территорию, и под ее влиянием происходит внезапная активизация целого этноса. Эти толчки (импульсы), зависящие от космической энергии, порождают этногенез той или иной нации. Весь цикл этногенеза, который представляет собой не социальный феномен, а феномен биосферы, длится от момента формирования этносоциальной системы до пережитка этноса около 1200 лет.

Гумилев не считал пассионарность признаком сознания, но считал ее атрибутом подсознания. Он восхвалял пассионарность как важную наследственную черту, требующую новых сочетаний этнических субстратов. По мнению ученого, пассионарность, считающаяся врожденным качеством, не может быть достигнута воспитанием или образованием. У таких людей пассионарный импульс выше инстинкта самосохранения: они постоянно стремятся изменить окружающий мир, бороться за свободу людей,

создавать новую систему ценностей, религиозные течения и революционные научные теории.

По словам Гумилева, пассионарность заразительна, такие люди могут передавать высокую энергию окружающим людям посредством пассионарной индукции. На расстоянии 100 километров этот эффект теряет свою силу.

Ключевые слова: этногенез, этническая история, этническое поле, стереотип поведения, биосфера, космическая энергия, пассионарный импульс, пассионарность, пассионарная индукция, субпассионарность.

LEV GUMILEV'S PASSIONARY THEORY

N.I.KARIMOVA

SUMMARY

Lev Nikolayevich Gumilyov was the founder of the concept of passionarity. In this concept he put forward several theories about the mechanism and structure of the development of ethnogenesis and its constituent element-passionarity. According to him, ethnogenesis is not only the initial stage of ethnic history, but also a process, which includes four stages: creation, awakening, decline and destruction of the ethnos.

L.N.Gumilyov looked for the factors that led to the formation of ethnos outside Earth, linking it with energy shocks from space. According to the scientist, the huge amount of energy that our planet receives from space is not only used to maintain the balance of the biosphere, but also creates passionate impulses that lead to the formation of the ethnos.

The zone of passionate impulses is rarely formed - every 2-3 thousand years. It never forms in the same territory, and under its influence there is a sudden activation of an entire ethnos. These impulses, caused by cosmic energy, give a start to the ethnogenesis of this or that people. The whole cycle of ethnogenesis, which manifests itself not as a social phenomenon but as a biosphere phenomenon, lasts from the moment of the formation of the ethnosocial system to the transformation of the ethnos into relict for about 1,200 years.

Gumilyov did not take passionarity as a sign of consciousness, he considered it an attribute of the subconscious. He highly valued passionarity as an important hereditary sign that calls out new combinations of ethnic substrates. According to the scientist, passionarity, which is considered an innate quality, cannot be achieved through upbringing or education. In such people, the passionate impulse is higher than the instinct of self-preservation: they constantly strive to change the world, fight for the freedom of the people, create a new system of values, religious trends and revolutionary scientific theories.

According to Gumilyova, who noted that passionarity has a transmissible effect, such people are able to transmit high energy to other people nearby through passionate induction. At a distance of 100 kilometers, it loses its effect.

Keywords: ethnogenesis, ethnic history, ethnic field, behavioral stereotype, biosphere, cosmic energy, passionate impulse, passion, passionary induction, subpassionarity.